

ШЫН

РСФСР-нин Компартиязынын Тыва рескомунун, Тыва АССР-нин Дээди Соединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

БАЙЫРЛАЛГА ХЫНАМЧАЛЫГ

Хүннүң айтыры БЕЛЕТКЕНИР

Тыва улустуң болгаш республиканың бүгү ажалчы чоңу-нун амыдыралында төөгүдүг ужуз-дузалыг болушунун — Тывага улусчу революцияның 70 чылын байырлаалды-биле демдегелер эрттирер дугайында РСФСР-ниң Компартиязының республика комитетиниң бюрону доктаалды хүлээн алган.

1921 чылдың август 13-16 хүнеринде болуп эрткен Бүгү-тываның улустуң Түргүзүмү хуралы Тыва Арат Республи-каның тургустунганын болгаш ооң Совет Россия-биле бузуу-бас акы-дуума эврилиш чарлаан. Арат массаларының боду-нун суверенниң күрүнесин тургусканы оларның хосталга бол-гаш хамаарышпас чорук дээр үр уеде аяр-берер демсели-ниң база Ойгулунуң «Социалист» Улут революцияның дорт салдарының түнелли болган. Тывага улусчу революция түнэлээн соонда намын ууртуугазы-биле республиканың ажалчы чоңу совет уастарының дузасы-биле улусчу-демо-краттыг күрүнесин быжылгаан, антифеодалдыг революцияны боттандырган, экономикага социалисттиг хевирни тургузары-нык, культурага хождугай чорукту алып эрттирениң үнде-синин салган. Ол чылдарда Совет Эвилелиниң составына Тываның эки тура-биле каттыжып кирериниң политиктиг, экономиктиг болгаш социал белеткелдери кылдырган. Тыва-нын арат массаларының күзелин барыдалаан, 1944 чыл-дың октябрь 11-де Тываны хой националдыг Совет күрү-несин составына хүлээн алган. Совет эрге-чагырганың чыл-дарында Тываның улус ажил-агыйының бүгү адырларына үн-десин чаартыптар боттандыган.

РСФСР-ниң Компартиязының республика комитетиниң бю-розу Тывага улусчу революцияның 70 чылын бо чылдың ав-густта байырлап эрттирерин шийиттирээ. Бо хүнү тыва чоң-унуң төөгүсүне болгаш амыдыралында улуг болушунук, ты-валарының национал катал тургустунушкунуң, респу-бликаның бүгү уластарының интернационал чорунуң, най-ралының, оларның сыйып каттыжышканының база быжыг экониминиң байырлаа кылдыр демдегелээр.

Тывага улусчу революцияның 70 чылын байырлаан бе-леткээр, ону эрттирер талазы-биле оргкомитеттиң (даргазы Г. Ч. Ширини) тургускан. Юбилей белеткээр болгаш эр-тирер талазы-биле кылдып чорудар ажалдарының планын ор-гомитет хуралына чугалажып көргөш, ону баштаан. Ында республиканың социал-экономиктиг хөгжүдүлгезиниң пла-нын оонадаларының хүсүдесин хандарычыне кол кичээ-гейин уластырган. Уластырун, тузугун, кода ажил-агыйының, улустуң херегеле бараанын бүүдүрүп Түндүр-сун, чоңун амыдырал хандарыгызын экижидериниң, кула-турарынын, улус өөрөдөгезиниң, кадык камгалаалынын, социал адырнык айттырларынын чоңумчалыг шийиттиреринче пар-тия, совет, ажил-агый органын хун бүрү сагышты салы-рып айткан. Республиканың улус ажил-агыйының кайы-даа адырында амгы үеде ажил-иштин байдалын алгаш көөр-ге, чептер болгаш чедир кылдырмаан чүдүлөр эвээш эвес. Чептерин эдип адыр дээр билейтсе белеткел үезинде күш-ажылы коллектив, кижи бүрү оонажар ажил-херен ач сеткилдиг күсүдери, бүүдүрүчүлүг ажилдар, байырлаады чедиркиниң уткуур хүлээлгелер.

Тывага улусчу революцияның ужуз-дузалыг калбаа-биле пропагандалап тайылбырлаар ажил партия организациа-ларына, Советтерге, солуннар, телевидение, радио коллектив-теринге бирги ээлгиде оонажып турар. Ычангаш «Шын»

солун «Тывага улусчу революцияның 70 чылы» деп рубрика-ның аадаанда материалдарын парлап эгелээн. Төөгү эртемне-риниң доктору Юрий Аранчинин «Төөгүге ужуз-дузалыг ном» деп чүүлүн бир дугарында берген. Ында «ТАР 10 чыл болганы» деп номун ужуз-дузалыг дугайында бижээн. ТАР тургустунган, чүгө 10 чыл эртенде кадык чартып-галар Тывага болганын номун авторларының бижээн чүүл-деринде эртенде кадык чартыпгаларының бижээн чүүл-дарының политиктиг медерелини өскениниң ачымында, СССР-ниң дузаламчыга даанган, нам, чазактың ууртуугазы-биле революцияның антиимпериалист чазасында анти-феодалдыг чазамчы шийтээш, феодал буюну ууткап, хөг-жүдүлгезин чаз оруунче Тываның киргенин номда тодаргай көргүскөн. Оон соонда, ук номга үнген чүүлдерин солунга чара парлаан. Моон сонгаар улусчу революцияның төөгү-нүн, ужуз-дузалыгын, тыва, орус болгаш оон-даа өске улус-тарының бүгү талаалыг харылзааларының, кады ажил-агый-газының акы-дууламчык найралынын, улус ажил-агый-ның бүгү адырларының хөгжүдүлгезин дугайында мате-риалдарын солун арыннарыга чырыдарының тускай планын кылган. Партия организациалары, Советтер база шак ыдыг-угаанышканын тайылбыр амын чорудар сорулгады. Ол ышкан партияны, дайынның күш-ажылы, комсомолдун, арвезиниң хоочуннары, Тывага революсун шимчээшкенин киржикчилер-биле ужуражышканын эрттирер, улусчу ре-волюция дугайында лекцияларын, беседаларын организастар.

Найыссыла Кызыл хоорайны, районнар төптөрүн, чуртта-чылыг суурларын ногаанчыдары, аян-ишчиги кинр чаагай-жы-дары, аяа бижып чорум-чуруму, сагылга-чуруму тургу-зары билейтсе белеткелди чугула хемчеглериниң бирээ. Моон чоңумчалыг шийиттирээр дээр хоорайкүсүмнар тодар-гай план-хемчеглерин ажилдап кылган, ону боттандырып-биле шимчегир хөдөлүр ужураг. Хоорайларда, суурларда улусчу революцияны, Ада-чурттуң Улуг дайынының кир-жикчилериниң тураскаалдарын, музейлерин, интернациона-лы найралдык клубтарын, булуңуларын, дыштангыларын болгаш куластурун парктарын, театрларын, культу-ра бажынык, стадионнары эде кылдыр, чаартып, септээр көрдүнгөн. Оон-биле чегерелтир улус ажил-агыйының че-диншиктерин дугайында фото-сүлгүлгелер, чоңун бот-тыгыштыр уран чүүл көрдүлгезин болгаш өске-даа чугула хемчеглерин эрттирер планнатынган.

Чоокта чаз республиканың оргкомитетиниң хуралына Кызыл хоорукүсүмнар даргазы В. Х. Кара-оолдун, Тыва АССР-ниң культу-ра министриниң оралакчызы Н. Л. Верхо-турованың байырлаа катчаар белеткелни турарының дуга-йында дындагыларын алган. Нийтизи-биле билейтсе белет-кел ажилдары оожум чоруп турарын демдегелээр, планна-тыг чүдүлгелерни күсүдери-биле конуг шимчегир ажил-дарын оларга дааскан.

Юбилей чедир кылдыр белеткел ажилдары Кызылда, ра-йоннарда ам-даа хой. Оларын боттандырып-биле партия Кызыл хоорукун, районнар, паркомнар, хоорайкүсүмнар, ажил-агый органын шак, үе сонгаарлатпайн, дээштиг хемчеглерин, организастыг ажилдар чорударын үе неген кел-ген. Ындыг болганда юбилей эрттирериниң белеткелни дүр-гөдери хүнүң чугула айттырларының бирээ болуп тур-ар.

МЕХАНИЗАТОР

Хоочун механизатор С. А. Макаровтун бригадында он сес кижи бар. Олар амгы үеде шак базарышканын чорут-пашаан, оон-биле кады көк-тараа чаштырлыгын чорудуп турар. Таңамада СССР-ниң 50 чылы аттыг советтук бир дугаар хову-трактор бригаданың тараажылары үрезин чаштырлыгыны майнык баштайгы декадында кирген. Чаштырлыгыны мичар орай эгелээниң агаар-бойдустуң амгы байдалы улау салдары болуп турар.

Сергей Андреевичин амс чурту — Кочетово суур. Ол акаа төртүткүн, акаа өскөн. Ол күш-ажылы базымны тракторист болуп эгелээн. Оон бээр үжөн чыл четкен. Оон иштинде үш чыл улаштыр ол бригаданың амыр эвес хү-лээлгезин күсүдүп турар.

ЧУРУКТА: С. А. Макаров.

Ондар ОХЕМИКТИК фотоу.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ АВТО-НОМУГ РЕСПУБЛИКАЛАРЫНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕТТЕРИНИҢ ДАРГАЛАРЫ-БИЛЕ СССР ПРЕЗИДЕНТИНИҢ БОЛГАШ РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИ-НИҢ ДАРГАЗЫНЫҢ УЖУРА-ЖЫШЫКНЫ

Май 12-де Кремльге бол-ган ужуражышкыга СССР-ниң Президентин М. С. Гор-бачев, РСФСР-ниң Дээди Со-ветиниң Даргазы Б. Н. Ель-цин, Дээди Советтериниң дар-галары: Башкыр АССР-ниң — М. Г. Рахматов; Буурт АССР-ниң — С. Н. Булдаев; Кабар-дин-Балкар АССР-ниң — В. М. Кокко; Калмык АССР-ниң — В. М. Басанов; Коми АССР-ниң — Ю. А. Спиридонов; Марий АССР-ниң — В. М. Зотин; Мордва АССР-ниң — И. В. Бирюков; Со-гу-Осетин АССР-ниң — А. Х. Галазов; Татар АССР-ниң — М. Ш. Шаймиев; Тыва АССР-ниң — Ч. Д. Б. Ондар; Улу-мурт АССР-ниң — В. К. Ту-билов; Чечен-Ингуш АССР-ниң — Д. Г. Завгас; Чуваш АССР-ниң — А. М. Лесонтьев; Якут АССР-ниң — М. Е. Ни-колаев киришкен.

Эвилел керээзин белеткээр-ниң болгаш акаа ач салыры-ны айттырларын чугала-жып көргөн.

Эвилелдин чаз Керээзиниң төлөвилдин ажилдап кылы-рын чоокку үеде доозарының эргежок чугулгазына хамаа-рыштыр ужуражышканын киржикчилери чопшээрешкен. Ук Керээн чарары эконим-тиг болгаш политиктиг бай-далы эконимдерин, кризис-ти амыр эрттирерин, нийти-ледик амырларын чогумча-лыг орукче-кириштерин ший-тирер негелдиз болуп турар.

Россия Федерациянык бол-гаш СССР Эвилелин бугу хевээр арттырарына, бистин Төрүн чурттузун бугу ула-старынын найралын быжык-лазын, кады ажил-агый-газы калбартырына РСФСР-ниң составына кирип турар республикалар ханы сонуг-галыг. Төөгүдүг ол сорула-ны шийиттирээриниң эргежок чугула үндешинер амгы үе-де бар болуп турар. Бүгү-эвилел референдум эрттирген, акаа Россияның уластары Эви-ледти хевээр арттырар база чаартып дээр баштааннар. Республикаларын бүрүн эр-гелиг төлөөлөкчилериниң кү-женишкенин-биле чаз Ке-рээниң дугуруштунга төлө-вилди тургустунган Улам-кыдыг белеткел ажилының болгаш Керээн хүлээп ал-ганын сөөлүнде боттандырап ужураг чартыгаларын бугу перспективалары СССР Пре-зидентииниң болгаш эвилел-дешкен тос республикаларын ууртукчуларынын кады кыл-ган меделдизде тодаргай-латтыган.

Ол айттыгы шийтирерин чалгыс ай нити көөрүп ужуражышканын киржик-чилери деткэн. СССР Эвилели-ниң адырлары болуп оларның төлөөлөрү республикаларын эвилелдеп бугу эргелиг төлөөлөкчилериниң чопшээрешкен. Ычангаар Татарстан болза чугула СССР-ниң тузаш-алыры болуп, Керэте ач сал-дыр болгаш оон даргазына РСФСР-биле керээ чарар деп болдуп турар дугайында М. Ш. Шаймиев меделгэн.

Чаартыган Эвилелде рес-публикаларын эрге-ажыкта-рын шын дүүштүрер бугу делетей дуржулгазы-биле ы-паттыг федеративтиг тур-гузугун принциптерин чал-гылыш чокка сагырыны чал-бүтүрелди магадлаптыган туруп болурун ужуражыш-кына санал бергенер оша-лап демдегелээр.

Амгы берселер амыр эртери Эвилелин, РСФСР-нин, бүгү республикаларын, политик-тиг ажи-бүрү шийтээршкенин, нийтиледик патриоттук күштериниң чугула дем кат-тарынын хөдөлүшкенине-рини орунга чедип алалынды болуруна хамаарыштыр ужу-ражышканын киржикчилери бир эл-сепкилдиг болган.

СССР-ниң Дээди Советиниң Даргазы А. И. Лукьянов, РСФСР-ниң Дээди Советиниң Даргазынын бирги оралакчы-зы Р. И. Хасбулатов, СССР-ниң Дээди Советиниң Напо-налар Советиниң Даргазынын оралакчызы Б. И. Олейник ужуражышкына киришкен. (СЭТА).

ПЛАН КҮҮСЕЛДЕЗИ КАНДЫГЫЛ?

Көдээ ажил-агый продуктуларын сазарының планын рес-публиканың ажил-агыйлар эрткен үеде каячар күү-сеткен? Статистиканы республика эргелдигин 1991 чыл-дың май 1-деги меделзин суугаар алдыга, ол көргүзүлгөр мындай болуп турар:

Районнар	Мал, куш ээли		Сүт	
	План (центнер)	Күүсеткен хууу	План (центнер)	Күүсеткен хууу
Бай-Тайга	1680	38,2	2050	59,8
Монгун-Тайга	350	35,1	350	21,1
Барыш-Хемчик	4360	52,0	5950	67,4
Өвөр	2040	46,8	1490	39,0
Сүт-Хол	2840	61,7	6750	36,8
Чоон-Хемчик	4040	38,5	12790	48,4
Улуг-Хем	7050	31,9	19320	33,8
Таңды	9150	46,3	33750	51,2
Бий-Хем	6630	45,2	22260	60,0
Тожу	390	117,7	1200	50,8
Каа-Хем	5280	67,1	20370	37,0
Тес-Хем	3280	39,6	3230	37,2
Эрзин	4200	17,6	2680	62,8
Кызыл	14710	49,6	16010	44,1
Кызыл хоорай	2500	40,2	—	—
Республика	68700	45,3	148200	46,7

Кышкы үе күс эвес болганда, куш ээдин санавакка, бода база шээр мал ээдин күрүнеге дугурашкын хемчээли куду-лай бээр чоп. Маңай ыдыг-мындыг маргыжымын херээ чок. Ол колдууна-ла малдык күшүгү, деңгелдиз байла-лында кончут хамаарып, Ындыг-даа болза, ону база-ла ажилга харыскалса чок чорук кылдыр көрүп болур. Чүгө? Малдык эъттир болгаш сүтүкү чоруп акаа чедир база ар-тышкылыг чен кудуларын тургузуп алганыстан, ажил-агый ууртукчуларынын ол ажилды билдинип, организацик сүз-биле ууртуп турарында чедиркиниң, орундагы болу бээрин билдир бис. Ол херевисте чогадыкчы бодалдыг ажил-дап, эки ууртуп билбесин хевээр. Оон түнелсин үстүнде сан-чугаргайлар көргүзүп тур. Акаа өске тайылбыр кылган ажим бар деп бээр.

А инектин сүдү — ыдында деп та чеже чугалажып кел-дишс ыйнаан. Пат-ла «өдүг тоңкадан» үмүстез айттыр-ларын бирээш ол. Ам бенин сес район — Монгун-Тайга, Өвөр, Сүт-Хол, Чоон-Хемчик, Улуг-Хем, Каа-Хем, Тес-Хем; Кызыл районнар күрүнеге сүт дугурашкын чартык чал пла-нының оода чаздарда чартык бенин күсүдөсп абаан. Мын-да база-ла чылдаган чакыс: мал чедирин белеткелче чо-гуур кичээлге салбанышкын. Саян артында салма-ла (хой чырыгалалар үндүрүп турган) алдай бис дээр хонго алып келгенбиз. Алаа дээрге Ак-Чыраанын кудузуу чок эвес, аялганга база-ла ону кезип, белеткел кыштай бис кылдыр болай берилээр шүшпөч чанымыс — кыштан малды молдү-калдык аялар ужура бисти таварыштырып турар. Ажил-херекчи эвес шак ыдыг чорук сүт саздалын көүдөлдүр ча-маанчор, оон оранчок кудулазкан. Ол дугайын тайылбыр чокка-ла үстүнде чугаргалардан көрүп болур. Ычангаш олутулгү чоруктан уштунган, бо чылын мал чем белеткээр-ниң үезинде бугу-ле бар арга-куралдарынын ажилдап тур-гаш, нийтинин малдыг чедир ченин курал аларынын баш-тайгы меделзин, кичээлдерин ол-дур. Ону баш уур бодан, угаары чедир артык эвес кыйы.

БОДУН БОДУ ЧЕМГЕРЕР ДИЗЕ...

Селектор чөвүлел хуралдан

Республикада бо хүннерде чакыс хову ажилдары киди тулук чоруп турар. Ынчал-за-даа оларның темпини чер-черлерде айгы-агы, чамдык районнарынын, ажил-агыйлар-ның чер ажилдакчыларын ян-зы-бүрү чылдагаларына, ылаңыг бодустуң таварыч-чалыг эвес байдалдарына, кадык-даа ажилдарын чору-дарына боттарының баш минип апарыныгга сыйлап алган ол чугула ажилдар-ын чорударынын хуусаларын сонгаарлатпайн, олутпай, маа-жын байдалда артышпаан. А ажи-чем продуктуларын талазы-биле байдал, бистин колдууна-ла доташпа дуза-зы-биле амыдырал чоруп республиканың хамаанчок, бүгү чуртта, Россия Федера-циясында аажок нарын бооп турар болгай. Моон сонгаар бисти шак ыччар амырадып, барык халас азырап кээр чү-ве турбас, рыноктуң негелде-лери ыдыг.

Ынчалза-даа Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң чоок-тагы сессиязына хүлээп ал-дыган көдээ ажил-агый та-лазы-биле эргежок чугула шийитирилери, чазактын ба-за бо талазы-биле доктаал-дарын күсүдесинес, хову ажилдарын сула чорударын-дан азыла ылы-бүрү чыл-дагалары-биле оутуруле черлеринге, хамаатмаларга картофель, тараа аймаан оутурунга чер бербес, арат ажил-агыйларын тургузуу-саанарга дынчангыр эвес чоруктар кайы хой. Ын-дыг байдал-биле элпегери-ниң кадык-даа барымдазы чок, салдыган сорулгаларын даярды, чайгылыш чок күсү-дери талазы-биле хемчег-лери алып ужурут бис.

Кайла-ла ууртукчулар эрге-леп башкырылганын ылы-бү-рү арга-хевирлерин билдинип ажилдап, чон-биле сүмеле-жип, кады ажилдап билдир болдур, ында көдээ ишчилер-ниң ажил-иштинин түнелде-ри тодаргай-биле көстүп ту-рар. Ычангаш чаз сүз-биле тыныгып, шимчегир ажил-дар апар.

Тыва АССР-ниң Министр.

Чугалашкан айттырлар талазы-биле дындагыларын Агроуплетүр эвилелиниң дар-газы В. О. Оюн, «Тыва сүг-мелоранин» каттыжышкы-нының чалыгынын Н. А. Жо-голь олар кылганнар.

Чер-черлерде чакыс хову ажилдарының чоруттунуп турарынын байдалы ук чөвү-лел хуралды даяр эрттирер-иниң эргежок чугулазын не-ген келген. Эрткен чылын республиканың ажил-агый-лар хову ажилдарын аажок сула чорудуп, тарааның бол-гаш ногааларын аргажок эвээш дүжүдүп, эвээш маа ченин ажаан ап, белеткел алган болгай. Ол «хуржугла-ныч» халаттыг уржуктары бисти чүгө-даа өөрөтпээни ол бээр.

Чамдык ажил-агыйлар бо чылын тараа, картофель, хой чылдыг сием шолдериниң хемчээлин кызырып турар. Оон уламында кандыг-даа ажилдап чок артып каан тур-ар шолдерин хемчээли ула-галып ора-даа, бүүдүрүлгө-лөргө, организациаларга, ха-маатмаларга ажилдап бербейн баар таварышлар эвээш эвес.

Чер дуга.

БЕДИК БҮЗҮРЕЛ

РСФСР-ниң Дээди Советиниң ээлчег чок сессия-зына «РСФСР-ге президент сонгудаларының дуга-йында» база «РСФСР-ниң Президентиниң дугайында» хойуларын хүлээп алган. Акаа дүүштүр сон-гудаларын июнь 12-де эрттирер.

Монгун-Тайга районунун ажилчы чоңуры ам болуп Президент сонгудазын эки билеп, акаа кымын каялда-турарын деткип, депшидер деп шийткен кылган. Оон чижээн Мугур-Аксыга бол-ган депшидиге хуралында билеп ап болур.

РСФСР-ниң Президенти-ниң кандидаты депшидер хуралды район Советиниң даргазын ораакчызы, округ сонгудала комиссиязынын даргазы Х. С. Конгар ажиткан. «Президент сонгудаларының дугайында база РСФСР-ниң Президентиниң кандидатура-зынын дугайында» истеклид партия райкомунун бирги сек-ретары Д. О. Саа кылган. Эске олбастар, АССР-лер-биле бир демей, Тываның ажил-чы чоңу РСФСР-ниң Прези-дентиниң кандидатын моон мурунда СССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Дар-газына ажилдап турган Н. И.

Маспый-оол ОНДАР.

КАНДИДАТТЫ ДЕТКЭЭН

«Эвилел» бөлүктө депутат-тарын хуралы РСФСР-ниң Президентиниң абан-ду-жаалыга кандидатын депши-дери база деткири-биле хо-ла баштыр май 12-де болган. Ол абан-дужаалга кандидат Н. И. Рыжков хуралга түвө чугулаан.

Санаа-оонадары солукшан сөөлүде РСФСР-ниң Прези-дентиниң абан-дужаа-

лынга Н. И. Рыжковтун кан-дидатуразын депшиктен куш-ажылы коллективтерин дет-кир дугайында шийтирил хуралга хүлээп алган. Ол кандидатураны деткириче «Эвилел» деп чоңун Бүгү-эвилел шимчээшкенин кир-жикчилери депутаттар база кылгырган.

(СЭТА).

СОЛУН КОНКУРС:

акаа киржилиңер

Тыва Совет Республиканың Күрүне сүздесиниң, тутуну-м болгаш гимназияны төлөвилди чогадып кылдыр талазы-бу-ле конкурсу Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиону чарлаан.

Акаа материалдарын 1991 чылдың октябрь 1-ге чедир кин-дер. Конкурсу күнелдиг-ле кижилер кирип болур. Конкурсу комиссиязын ийи бөлүк кылдыр тургузган. Оларын состав-ында чурукчулар, композиторлар, журналисттер, музыкан-тылар болгаш өске-даа специалистер, ажилдакчылар кирип турар. Комиссияны даргазына Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынын оралакчызы В. В. Сокунамын ба-дылан.

Төлөвилел талазы-биле конкурсу келген эи эки материал-дарын бугу улау чугалажып көөр кылдыр парлар, респу-бликаның Дээди Советинге бадылар. Тилекти болган автор-ларга — Күрүне сүздесин дээр 1500, туз дээр 1000 база гын дээр 2000 рубль шаңдалым доктааткан.

(Бистий корр.).

Николай БАЗЫР,

